

ממדף התואר השלישי

מבחר תקצירים של עבודות דוקטור מהשנים האחרונות
העוסקות במדינת ישראל ובציונות

עמינדב יצחקי, הרב מאיר בראילן (1880-1949): מנהיגה של הציונות הדתית בארץ ישראל בשנות המנדט

בהנחיית ד"ר לילך רוזנברג, המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכאולוגיה,
אוניברסיטת בראילן, רמת גן 2014

במחקר זה נבחן את דיוקן המנהיגות של הרב מאיר בראילן (ברלין) בשנים 1926-1949. הרב בראילן היה מנהיגה הראשי של תנועת המזרחי בתקופת המנדט, והשקפת עולמו הייחודית עיצבה במידה רבה את עמדתה של הציונות הדתית באותה עת. ניתוח מנהיגותו של הרב בראילן מציג אפוא את סיפורה של הציונות הדתית בשנים המכריעות של עיצובה מזווית חדשה, וכן את מידת השפעתו על מקומה המורכב של הציונות הדתית, בין החברה הציונית הכללית לחברה החרדית.

הרב בראילן ייצג בעמדותיו הפוליטיות עמדה ציונית מקסימליסטית ברורה. הדברים נכונים הן בתפיסת ארץ ישראל השלמה שהוא דגל בה ובגללה התנגד להצעות החלוקה של הבריטים והן בעמדה התקיפה שהפגין כלפי השלטון הבריטי בארץ כשסבר כי אינו ממלא את תפקידו כראוי. הרב בראילן היה - עם הרב מימון, עמיתו ויריבו בהנהגת המזרחי - לאחד הסמנים הימניים הבולטים בתנועה הציונית בכלל ובציונות הדתית בפרט.

דווקא בנוגע לערביי הארץ נקט הרב בראילן עמדה דואלית ומורכבת יותר. מצד אחד שלל את זכויותיהם הלאומיות כעם, התנגד לכל סממן לאומי ערבי ודגל בקו קשוח ולא מתפשר במשא ומתן מדיני עם. ומצד אחר סבר שיש לטפח עם הערבים יחסי שכנות טובים ולא להתעלם מקיומם. הוא האמין בהלך מחשבה שתאם את שנות העשרים והשלושים: כי שיתוף פעולה כלכלי וכן הסברה נכונה עשויים לשפר את היחסים בין יהודים לערבים ולהוביל לדו־קיום.

זיקה מיוחדת היתה לרב בראילן בענייני ביטחון והגנת היישוב, והיא באה לידי ביטוי בתפקידיו בכופר היישוב ובוועדות הביטחון מטעם היישוב. בתחום זה בולט במיוחד השינוי הזה: בתחילת הדרך הוא תמך בארגון ב, שפרש מארגון ההגנה (1931) ואף היה חבר בהנהגתו הפוליטית, ומאוחר יותר אימץ עמדה ביטחונית ממלכתית והנהיג מהלך של איחוד מחדש עם ההגנה (1937). או אז הושתתה תפיסתו הביטחונית על ראייה לאומית מערכתית: ארגון ההגנה והמוסדות האחראים על הביטחון מטעם

הנהגת היישוב הם תשתית ויסוד לצבא שבדרך. מתוקף ראייה ממלכתית זו התאמץ מאוד כחבר הנהלת כופר היישוב לכלול בגוף זה את כל הזרמים ביישוב, ובכלל זה החרדים והרוויזיוניסטים, אך ניסיונותיו עלו בתוהו.

אפשר לסכם כך: בזכות השפעתו הרבה של הרב בראי"ל ובזכות הכריזמה שלו הוא היה לנושא דברו של הזרם הדתי בציונות ולמי שמייצג אותו הייצוג השלם ביותר. עם זאת, דומה שהפופולריות אשר הוא זכה לה בקרב הציבור הדתי-לאומי תורגמה חלקית בלבד להשפעה על הנעשה בפועל בהנהגה הציונית.

עיריית יונגרמן, בחיפוש אחר זהות חדשה: מלחינים יוצאי אירופה ביישוב היהודי ובשנים הראשונות למדינת ישראל, 1933-1958

בהנחיית פרופ' יהואש הירשברג, החוג למוזיקולוגיה,
האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 2014

במחקר זה נבחנים תהליכים של התאמה והסתגלות בקרב מלחינים שהגיעו ליישוב היהודי בארץ ישראל בעלייה החמישית. מלחינים אלה, רובם יוצאי מרכז אירופה שהתחנכו במיטב מוסדות המוזיקה והיו מעורים היטב בתרבות המוזיקה האירופית, הגיעו לרוב כפליטים שבחירתם בארץ ישראל כמקום מפלט היתה כורח הנסיבות. להבדיל מתחומי תרבות אחרים כגון הספרות או האמנות הפלסטית, תחום המוזיקה האמנותית אינו יכול להתפתח ללא תשתית רחבה של מוסדות עירוניים, כגון תזמורות, מוסדות חינוך ואמצעי הפצה. אלה היו חסרים ברובם בארץ ישראל בראשית שנות השלושים, ובהיעדרם היו חיי המוזיקה באותה עת מוגבלים למדי. במהלך אותו עשור השתנה המצב דרמטית, לא מעט בזכות הכוח האנושי שהביאה העלייה החמישית, כאשר הוקמו תוך זמן קצר הקונסרבטוריון, התזמורת הארץ-ישראלית ותחנת הרדיו, והונחו במהירות היסודות ליצירתה של סצנה מוזיקלית פעילה.

שלא כעמיתיהם בארצות אחרות, שנאלצו להסתגל למציאות קיימת, היו המלחינים שהגיעו לארץ לכוח מעצב בתרבות המוזיקלית שיצרו הם, ושיסודותיה, כחלק מהתרבות הלאומית המתהווה, היו באידאולוגיה הציונית. כך קרה שתהליך הסתגלותם - התאמת הזהות שלהם לאחר ההגירה - התנהל בד בבד עם התהליך הרחב יותר של גיבוש הזהות הלאומית והושפע ממנו. בזמן שהמלחינים עצמם חוו בעקבות העקירה וההגירה, שבר בתחושת הזהות האישית, הלאומית והמקצועית שלהם, הדגישה התנועה הציונית את הצורך בויתור על הזהות הגלותית ובאימוץ זהות חדשה, גם בתחום היצירה המוזיקלית עצמה. בהציעה לעולים נתיב התאמה והסתגלות סיפקה להם הציונות כלי רבי-עצמה להתמודדות עם קשיי ההגירה, אולם היא גם דרשה מהם פשרות והתאמות, ואלה פגעו לעתים באינדיווידואליות

האמנותית שלהם. כמהגרים, הנדרשים לתהליך מורכב וממושך של עיצוב והתאמת הזהות, נאבקו המלחינים איש איש בדרכו כדי לקיים את האיזון הנכון עבורם בין שימור ושינוי, בין ההיחזות במורשת התרבותית שהביאו עמם ובין הצורך להסתגל לדרישות הסביבה החדשה ולתרום בפעילותם המוזיקלית ליצירתה של תרבות לאומית.

תהליכי ההסתגלות של המלחינים מודגמים באמצעות מקרי המבחן של בנו בארדי (1890-1973), שעלה לארץ בשנת 1939 לאחר שמצא מפלט בקהיר, ושל חנוך יעקבי (1909-1990), שעלה לארץ ב־1934 לאחר שהות קצרה באיסטנבול. התמודדותם באה לידי ביטוי ביצירתם המוזיקלית, ומתאפיינת באמצעים של פיצול ושינויי דגש: לעתים נאלצו ליצור לעצמם ערוצי יצירה שונים כדי להתאים את עצמם לנסיבות ולצרכים שנתקלו בהם, ולעתים להביא לקדמת הבמה יסודות בזהותם שהיו בעבר מודגשים פחות, כגון יהדותם.

אבי שילון, יחסם של מנהיגי התנועה הרוויזיוניסטית לדת היהודית, 1925-2005

בהנחיית פרוץ גיורא גולדברג, המחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בר־אילן,
רמת גן 2015

הנחת המוצא של החוקר היא כי סיבה מרכזית להבנת העובדה שבארבעת העשורים האחרונים הליכוד, גלגולה האחרון של התנועה הרוויזיוניסטית, אוחז בשלטון (או למצער חולק בו כמעט ברציפות), היא הדימוי הפרו־מסורתי של המפלגה לעומת הדימוי האוניברסלי של תנועות השמאל לגווינהן.

החוקר משלב בעבודתו בין היסטוריה לפילוסופיה, לספרות ולמדעי המדינה, ומכאן צביונה האינטרדיסציפלינרי של העבודה. היא נכתבה בהקשר הרחב של שקיעת תזת החילון שרווחה בעולם המערבי עד שנות השישים של המאה ה־20, והחוקר מכיר בכך כי גם בעולם המערבי, ובוודאי מחוץ לו, מתעצמות תופעות דתיות, ותיקות או חדשות, שקיימות בתוך המודרנה ואף שואבות ממנה. החלוקה בין המונחים 'דת' ו'חילון' אינה בינרית אפוא, שכן גם החילוניות ניוונה מן התאולוגי, ומקיימת עמו שיח מסוגים שונים. הדבר נכון שבעתיים בהקשר של התופעה הציונית.

בשני הפרקים המרכזיים בעבודה נחקרים, בין היתר באמצעות מודל של 'מושגי ערך', מייסד התנועה זאב ז'בוטינסקי ומנהיגה מאז הקמת המדינה עד 1983 מנחם בגין. פרקים נוספים עוסקים בירשי בגין - יצחק שמיר, בנימין נתניהו ואריאל שרון - ובפרק הסיום נבחנת התפתחות היחס לדת בתנועה הרוויזיוניסטית בחינה כוללנית. כל אחד מהנחקרים נבחן בשלושה ממדים של יחסו לדת: הממד הביוגרפי;

הממד הרעיוני-תאורטי; והממד הפוליטי, שניכר בהקשרים של חקיקה, הצבעות וכיוצא באלה.

בין המסקנות הבולטות נמצאת הטענה כי להבדיל מן התיאור של ז'בוטינסקי בספרות המחקר, כלאומי-חילוני מובהק, יחסו לדת התפתח, מנקודת מוצא אתאיסטית ועוינת לדת, בשלושה שלבים. מאז 1935, שאז נעשה מנהיג 'ההסתדרות הציונית החדשה' (הצ"ח), ועל רקע התפתחויות שקשורות לטלטלות ולמשבר בעולם המערבי בשנות השלושים, הוא החל להכיר בחשיבותה של הדת בהקשר הרלגיזוי והרוחני, בכל הנוגע לתרומתה לגיבוש האומה וליצירת 'הסגולה הטובה' בקרב הפרט.

בגין מתגלה כמקרה ייחודי של היוצא מן הכלל שעיזב את הכלל של הבאים אחריו: יחסו לציונות מהדהד את ההשקפה של הציונות הדתית, אם כי ללא מחויבות למצוות. כך למשל את הזיקה הז'בוטינסקאית המקורית לארץ ישראל השלמה הוא ביסס, להבדיל מקודמו, על נימוקים תאולוגיים. גישה זו הלמה את אופי הדתיות שהביאו אתם ארצה העולים מארצות האסלאם, תרמה לחיבור ביניהם; ולצד הברית שכוונן בגין, על בסיס זה, גם עם המפלגות הדתיות, התעצם כוחו האלקטורלי של הליכוד. יורשיו בהנהגת הליכוד - למרות הגוונים השונים המבחינים ביניהם - נחשפים כבעלי זיקה להשקפת עולמו המוקדמת של ז'בוטינסקי אולם הם התמידו בשיח המסורתי ובברית עם המחנה הדתי שיצר בגין מתוך שיקולי תועלת פוליטית.

רחל הרצוג, התערותם של רופאים ניצולי שואה בחברה הישראלית ובמערכת הבריאות בישראל 1945-1957

בהנחיית פרופ' חנה יבלונקה, המחלקה להיסטוריה של עם ישראל,
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2015

החוקרת ביקשה לבדוק את תולדות המפגש בין ניצולי השואה ובין החברה הישראלית משנת 1945 עד סוף שנת 1957 באמצעות התמקדות בקבוצת ניצולים שטרם נחקרה - הרופאים. לרופאים כמה אפיונים ייחודיים שהשפיעו על המפגש ועל החותם שנשא, והם קשורים במעמדם החברתי, בצורכי הבריאות של החברה הקולטת, בקשר שבין רפואה לשואה וביחסי הגומלין שבין אפיונים אלה. בשנים 1945-1948 עלו כ-250 רופאים ניצולי שואה; בתקופת העלייה הגדולה עלו כ-1,100 רופאים, רובם ניצולי שואה; ובשנים 1956-1957 עלו כ-390 רופאים ניצולי שואה.

ראשוני הרופאים הניצולים שהגיעו ארצה נתפסו כפליטים בעיני החברה הקולטת. עד מהרה השתנתה הראייה, והרופאים הניצולים נתפסו כמי שבחרו לעלות ארצה על אף האפשרויות המקצועיות שנפתחו לפניהם באירופה. הרצון לעלות נבע

מציונות שברגש, ולא מאידאולוגיה ציונית סדורה. הממסד הרפואי בארץ התכנס לשם ארגון קליטתם, אך כשל.

בתום תקופת העלייה הגדולה היו הרופאים הניצולים כשליש מרופאי ישראל. הם נשאבו למערכת הבריאות לפי צרכיה, וככל שגברו בעיות הבריאות, כן הלך וגבר הצורך בהם. בעיות אלו דרשו פתרון מדי בשלוש חזיתות: (א) אשפוז פצועי מלחמת השחרור וטיפול בהם; (ב) אשפוז החולים והנכים הרבים מקרב העולים וטיפול בהם; (ג) הקמת שירות רפואי בריכוזי עולים חדשים ובנקודות יישוב חדשות. הרופאים הניצולים נקלטו בשלוש החזיתות, אך שיעורם ניכר בעיקר במרפאות שנפתחו בריכוזי עולים, באזורי ההתיישבות החדשה, במוסדות האשפוז למחלות ריאה ובבתי חולים פסיכיאטריים.

ההתחלה היתה קשה. הממסד הרפואי התקשה בקליטתם, ומנגד, תנאי העבודה היו קשים. אך בצומתי המפגש בין הרופאים הניצולים למטופלים, היו הרופאים מנקלטים לקולטים, בעודם נושאים בנטל ההחלמה והשיקום של העולים האחרים, הם שיקמו את עצמם והיו גם מתורמים לנתרמים, משום שבצמתים אלה הם השתלבו במהירות בחברה הישראלית והיו לחלק ממנה.

הניוד והקידום המקצועי היו מהירים, אך אישיים. תרומתו המקצועית של כל אחד מהרופאים האלה, במקומות בהם עבדו, בתחומי התמחותם ובמעמדם, מצטרפת לתרומה משותפת ניכרת של כלל הרופאים הניצולים.

חותמם של הרופאים הניצולים הוטבע גם בעיצוב זיכרון הרפואה בשואה, אך בהליכי חקיקת חוקים בתחום הביו-אתיקה לא הטביעו הרופאים הניצולים חותם נפרד כקבוצה, וכך גם בנוגע למערכת היחסים עם הרופאים הגרמנים.

במכלול ציבור ניצולי השואה בארץ שמור מקום של כבוד לסיפורם של הרופאים ניצולי השואה. כוחם עמד להם לקום מהאסון, לגייס תעצומות נפש למקצוע תובעני המיטיב עם בני אדם, להיות נדבך חשוב בבניית שירותי הבריאות במדינת ישראל ולעזור בקליטת רבבות העולים שזרמו אליה.

אמיר פלג-עוזיהו, מנחם בגין והשואה: היסטוריה, פוליטיקה וזיכרון

בהנחיית פרופ' חנה יבלונקה, המחלקה להיסטוריה של עם ישראל,
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2015

במחקרים שנכתבו על מנחם בגין לא נותחו לעומק יחסו לשואה, המסקנות אשר הסיק ממנה והשאלה העומדת במרכזה של עבודה זו: האם הלקחים שהסיק בגין מהשואה היו חלק מרכזי מהשקפת עולמו וגורם מכריע בהחלטותיו ובמעשיו כמנהיג פוליטי או שיחסו לשואה היה בעיקרו יחס רטורי שמטרתו השגת רווחים פוליטיים? מחקר זה נערך על פי גישת מחקר ההיסטוריה הפוליטיביסטית, שבמרכזה השגת

מסמכים, ניתוחם והסקת מסקנות מהם. במחקר זה נבדקו אמירותיו של בגין בנוגע ללקחים שהסיק מהשואה והושוו עם מעשיו במציאות, כדי לברור את המוץ מהתבן ולהבין אם לקחי השואה היו חלק מהשקפת עולמו של בגין והובילו אותו להחלטות ולמעשים כמנהיג. אחת ההנחות של החוקר היא כי ההשפעה העצומה של השואה על השקפת עולמו של בגין נבעה מכך שהוא האמין, עוד לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, בשורת עקרונות שנוגעים לעתידו של עם ישראל, לקיומו וליחסן של אומות העולם כלפיו. השואה והתרחשותה התיכו מערך אמונות זה לתוך השקפת העולם שפיתח בגין בעקבות השואה. כדי להבין את האידיאולוגיה שהובילה את בגין למאבק השילומים והשפעת לקחי השואה על מאבק זה, נותח יחסו של בגין למונח 'הכבוד הלאומי' ולגישה שלפיה ההגנה עליו היא צו קיום לאומי. הניסיון להבין אם לקחי השואה השפיעו על מעשיו של בגין כמנהיג נמשך בפרק העוסק בגישתו לנושא 'מלחמת ברירה מוסרית' - זכותה של מדינה מאוימת לצאת למתקפה מוקדמת כדי להסיר איום זה. הגישה ההתקפית היתה עבור בגין המוצא הנכון והדרך המוסרית היחידה לנוכח הלקחים שהופקו לאחר השואה. בחינת יחסו של בגין לזיכרון השואה מראה כי בעיניו שימש זיכרון השואה להסבת לקחי השואה לחלק בלתי נפרד מאמונתו ומתודעתו של העם היהודי. עבור בגין היתה השואה למיתוס ולסמל זיכרון. כל אחד מבני העם צריך לראות את עצמו כאילו ניצל מהשואה. זיכרון התרחשותה של השואה ושינון לקחיה יבטיחו את עתידו של העם היהודי. תקופת כהונתו של בגין כראש הממשלה הוגדרה במחקר זה 'תקופת קיבוע זיכרון השואה' בחברה הישראלית. החידוש המרכזי במחקר זה הוא המסקנה כי השואה היתה יסוד גרעיני ושורשי במחשבתו של בגין והנחתה אותו בהחלטותיו ובמעשיו כמנהיג. חידוש זה מוביל למסקנה כי אי־אפשר לנתח ולפרש את דרכו של בגין בלי לתת את הדעת למקום המרכזי שהיה לשואה וללקחים ממנה בהשקפת עולמו.

ליאור אלפרוביץ, יחסי ישראל והרפובליקה הפדראלית הגרמנית

בין השנים 1948-1965 והשפעתם על עיצוב

ההתמודדות הציבורית עם השואה בישראל

בהנחיית פרופ' משה צימרמן, החוג להיסטוריה,

האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 2015

עם הקמתה של מדינת ישראל נדרשה הממשלה לקבוע מדיניות חוץ שתשרת את האינטרסים המדיניים בזירה הבין־לאומית. אחד האתגרים הבולטים שעמדו בפני הממשלה היה גרמניה הפוסט־נאצית, שבעת הקמת מדינת ישראל עוד היתה תחת כיבושן של בעלות הברית ובפועל בותרה לשני אזורי שליטה. האחד בחסות של ארצות הברית, בריטניה וצרפת במערב והאחר, במזרח, בחסותה של ברית המועצות.

העיקרון המרכזי בקביעת מדיניותה של ישראל בנוגע לגרמניה הושפע מן ההיסטוריה של עם ישראל ומן ההיסטוריה של הגרמנים, ששיאה הטרגי היה רצח היהודים במלחמת העולם השנייה. מכאן אפשר להבין מדוע בקרב רבים מחברי ההנהגה המדינית בישראל, ובקרב רובם של האזרחים, שרבע מהם לפחות היו ניצולי שואה, הישות המדינית שנוצרה כמערב גרמניה, זו שהיתה נתונה בשלטון כיבוש מערבי ושתהיה לימים הרפובליקה הפדראלית הגרמנית (להלן רפ"ג), נתפסה כממשיכת הרייך השלישי.

מציאות מורכבת זו, של עבר טרגי, זהות לאומית, התנהלות פוליטית ומדינית בין-לאומית, היא זו העומדת בבסיסה של העבודה, שנבחנה בה השפעתם של היחסים עם הרפ"ג על התמודדות הציבור במדינת ישראל עם השואה כמאורע היסטורי. כלומר באיזו מידה תרמה הנוכחות של גרמניה בשיח הציבורי בישראל לעיצוב תהליך הבנת משמעותה ההיסטורית הכוללת של השואה כרצח עם וכגילוי אנטישמיות חסר תקדים בעיני העם וההנהגה בישראל ועד כמה השפיע הדבר על עיצוב הנצחת השואה במדינה.

אם כן, המחבר מבקש להסביר: השפעתה של מדיניות החוץ של ישראל בסוגיה של גרמניה היתה מכרעת הן על עיצוב תודעת השואה והן על היווצרות השיח הציבורי על אודות השואה בישראל משום שהיא אילצה את החברה ואת השלטון להפנים את משמעותה ההיסטורית של השואה, משמעות שעמדה בניגוד לאתוס שאפיין את החברה ביישוב העברי המתחדש.

הדרך לאישוש השערת המחקר היתה השוואת שתי סכמות כרונולוגיות. האחת מציגה את השתלשלות האירועים שהביאו את מדינת ישראל מראשית עיצוב המדיניות כלפי הרפ"ג בשנת 1948 עד כינון היחסים הדיפלומטיים בשנת 1965; והאחרת מציגה את האירועים המרכזיים שתרמו לעיצוב הדימוי הציבורי של השואה בארץ באותו פרק הזמן האמור. מלאכת ההרכבה בין שתי הסכמות כפי שהוצגה בעבודה, שעיקרה העמדה של אירועים חופפים בנקודות זמן נבחרות בהיסטוריה של תולדות היחסים, יש בה ללמד במידה רבה על מידת השפעתם של היחסים עם הרפ"ג, על ההתמודדות הציבורית עם השואה כמאורע היסטורי, שבאה לידי ביטוי בהבניית הנצחת השואה בישראל.

ליאור ליבמן, הלם המדינה: ייצוגי הקיבוץ בישראל 1948-1954

בהנחיית פרופ' חנן חבר, החוג לספרות עברית,
האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 2014

המחברת בוחנת את ייצוגי הקיבוץ בשנים 1948-1954 ומציעה ניתוח של דימוי ייחודי ועקבי בתרבות העברית, לצד פרשנות חדשנית למשבר הקיבוץ עם הקמת

מדינת ישראל. במרכז הדיון עומדת תנועת הקיבוץ המאוחד, שהיתה התנועה הקיבוצית הגדולה ערב הקמת המדינה. החוקרת מתרכזת בשנים המעצבות של כינון הריבונות הישראלית תוך כדי מעבר מוולונטריות לממלכתיות. בשנים אלה נדחק הקיבוץ, שפעל ונתפס בימי היישוב כחלוץ בניין האומה על יסודות הסוציאליזם, לשולי העשייה וקביעת המדיניות, והתמודד עם עימותים פנימיים קשים, סוגיות של מוסר והכרעות קריטיות במצב הלאומי והבין־לאומי החדש. מניתוח של מגוון מקורות עולה כי לעומת השינויים במעמדו ובהתמודדותיו של הקיבוץ באותה תקופה, ייצוגי הקיבוץ בספרות היפה ובפובליציסטיקה הקיבוצית, שלכאורה נצמדים לאקטואלי, למעשה מגיבים להיסטוריה כאילו לא התרחשה ומשעתקים את דימוי הקיבוץ מימי היישוב. הקיבוץ נתפס כגילום האולטימטיבי - בכוח או בפועל - של ערכי הציונות הסוציאליסטית ונחשב חיל החלוץ מתווה הדרך, גם כשכבר לא היה כזה בסביבה הישראלית המתהווה. לטענת המחברת, דימוי קיבוץ זה הושתת על דגם מחשבה תאולוגי־פוליטי שכוון את הקיבוץ מראשיתו. ראיית החלוצים את פעולתם ואת מקומם בהיסטוריה התבססה על עמדה תאולוגית חסידית מחולנת ומולאמת שתפסה את המעשה בעולם של מטה מתוך הקשר שלו לרעיונות מופשטים: במחשבתם היו הארצי, המקומי והיום־יומי גילום של השיבה והגאולה הציונית־סוציאליסטית. השינויים הדרסטיים לאחר הקמת המדינה, 'שברו' את דגם המחשבה הזו. הקיבוץ חווה טראומה תרבותית: דיס־אוריינטציה מושגית מול סדרה של נתקים מייסרים בין ההתרחשויות ובין תפיסת המציאות ופרשנותה. הדימוי הסטטי של הקיבוץ הוא ביטוי של הטראומה התרבותית, הוא מגלה כי הדמיון הפוליטי של הקיבוץ לא יכול היה לקלוט ולהכיל את ההתערערות הטראומטית: הקיבוץ הוכה בהלם נוכח הזעזועים של ראשית העצמאות. כך, בחיבור זה מוצעת חשיבה מחודשת על דימוי היסוד של הקיבוץ: 'הקיבוץ' לא נתפס בו כמסמן של אוטופיה, כי אם כמסמן של טראומה. הייצוג הקפוא חושף את ההלם שמנע את הקיבוץ מלהסתגל למציאות החדשה ולתפוס מקום מרכזי ומוביל בחברה בישראל. פרשנות זו, הקושרת בין דימוי הקיבוץ ובין ההיסטורי והפוליטי, חורגת, תוך פנייה למקורות ספרותיים ועל ידי שימוש בכלים של ביקורת התרבות, ממסגרת המונחים המשמשים בשדה המחקר ההיסטורי והסוציולוגי הקיים על הקיבוץ ועל מעברו מיישוב למדינה. לעומת מחקרים שמקבלים את מושגי החילון של הקיבוץ כפשוטם, מבקשת המחברת להאיר באור חדש את הקיבוץ ביחס להיסטוריה היהודית המודרנית ולמחשבה היהודית, ולעמוד על שורשיו התאולוגיים־פוליטיים של הקיבוץ, של דימויו ושל משברו.

חבצלת יהל, מדיניות הממשלה ורשויות השלטון בישראל ביחס לבדווי הנגב בשנים 1947-1989

בהנחית פרופ' רות קרק, המחלקה לגאוגרפיה,
האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 2015

המחקר עוסק במדיניות המוסדית של ישראל כלפי האוכלוסייה הבדווית בנגב, על פני תקופה של ארבעה עשורים מאז הקמתה, תוך כדי שילוב כלים מתחומי הידע של הגאוגרפיה ההיסטורית, ההיסטוריה והמשפטים. המחקר מבוסס בעיקרו על מסמכים ארכיוניים, והוא מורכב משלושה מאמרים. המאמר הראשון עוסק בקורות הבדווים בנגב במלחמת העצמאות, ובכלל זה בנסיבות עזיבתם למדינות ערב. המאמר מתמקד בבקשה שהגישו הפליטים הבדווים לקראת סוף המלחמה לחזור לנגב ולקבל את חסות מדינת ישראל. במחקר נבחנת השאלה מדוע התירה ישראל שיבה רחבת היקף של בדווים לנגב בעוד ששללה שיבת פליטים ערבים לא בדווים. ההסבר המוצע מתייחס לתפיסה מוסרית-רומנטית, היבטים ביטחוניים ומדיניים, בשילוב ייחודיות החברה השבטית בדווית.

המאמר השני² מתמקד בפעילותן של יותר מ-13 ועדות מוסדיות משימתיות (אד-הוק), אשר מונו לבחינת סוגיות שקשורות לבעלות באדמות הנגב ולהתיישבות בדווים. המחברת מסווגת את הוועדות ומציגה את תפקידיהן. הוועדה לעניין הבדווים הוקמה עוד בזמן מלחמת העצמאות. לאחריה הוקמו כמה ועדות בתקופת הממשל הצבאי (1948-1966). באותה תקופה החלו הבדווים בשינוי דפוסי חייהם ועברו בהדרגה ממגורים באוהלים למגורים במבני קבע. בשנות השישים קמו כמה ועדות; אלה קידמו תכניות להקמת יישובי קבע. בשנות השבעים בלטו המלצותיה של ועדת אלבק, שהתמקדה בהסדרת תביעות הבעלות. המהלך הבולט בשנות השמונים היה פינוים של כ-5,000 בדווים שחיו באזור תל מלחתה, במרכזו של צפון הנגב, ויישובם מחדש. הליך זה יצא מן הכוח אל הפועל בעקבות המלצות ועדת מאיר בן-מאיר וכחלק מיישום הסכמי השלום עם מצרים. נושא זה עומד גם במרכזו של המאמר השלישי.³ במאמר זה שוחזרו ונותחו הצעדים שקדמו לפינוי, ובכלל זה המהלכים לגיבוש הסכמות בשלבי החקיקה, וכן תואר בו המתווה שהתקבל לבסוף.

- 1 'Israel Negev Bedouin during the 1948 War: Departure and Return', *Israel Affairs* 21.1 (2015), pp. 48-97; נוסח מקוצר בעברית פורסם בתוך: **אופקים בניאוגרפיה**, 88 (2016), עמ' 116-135.
- 2 Negev Bedouin: Official (Ad-Hoc) Committees (הוגש לפרסום).
- 3 'Israel's "Peace Law" and the Resettlement of Tel-Malhata Bedouin', *Israel Studies*, 21.2 (2016), pp. 102-132

כן נבחנו במאמר השלכות הפיננסי והיישוב מחדש על מערכות היחסים בין ישראל ובין הבדווים בטווח הקצר והארוך, והוצגו שורה של גורמים, קבועים ומשתנים, פנימיים וחיצוניים, אשר השפיעו על ההתרחשויות. לסיכום, החוקרת מציגה ניתוח היסטורי מעמיק של תופעות ותהליכים שקשורים לקרקע ולהתיישבות של הבדווים בנגב. הטיפול בנושאים האלה לא תם עד היום.

חן טננבאום־דומנוביץ, 'ציונות היא עיוורת צבעים' - השיח בדבר העלאתם של יהודי אתיופיה לישראל (1870-1985)

בהנחיית פרופ' יוסי יונה, המחלקה לחינוך,
אוניברסיטת בן־גוריון בנגב, באר שבע 2013

עבודת מחקר זו עוסקת בשיח שהתקיים מתחילת שנות השבעים של המאה העשרים עד תחילת 1985 בין ארגונים יהודיים בארצות הברית ובין נציגיה הרשמיים של מדינת ישראל (משרדי הממשלה השונים, הכנסת והסוכנות היהודית), על אודות השאלה אם להעלות את יהודי אתיופיה לישראל. מבין הארגונים היהודיים בארצות הברית, המחקר מתמקד בעיקר ב־AAEJ (American Association for Ethiopian Jews), שנחשב פעיל ביותר בנושא באותן שנים. מדינת ישראל קלטה מאז הקמתה קבוצות עולים גדולות מכל רחבי העולם. חלקם הגיעו בכוחות עצמם, ואחרים הביאה המדינה. העלאתם של יהודי אתיופיה ממשכה מסורת זו. הטענה בבסיס עבודת מחקר זו היא שפעולה זו היא עוד שלב בתהליך הבנייתה של האומה הישראלית ובבחינת הצהרה כי הלאום היהודי מכיל גם קבוצה זו. עם זאת, להחלטה להעלות את יהודי אתיופיה קדם שיח ארוך שהיה טעון אמירות מרומזות ומפורשות אשר שיקפו הטלת ספק בנוגע להכלתם בעם היהודי בכלל ובפרויקט הציוני בפרט.

שאלת המחקר הניצבת בבסיס עבודה זו עוסקת באופן שאמות המידה להכללת של קבוצה בעם היהודי ובפרויקט הציוני פושטות ולובשות צורה בהתאם לנסיבות פוליטיות משתנות, להטיות תרבותיות ולזהותה של הקבוצה ה'מועמדת' להכללה. כלומר החוקרת מבקשת לבחון מהן ההנחות התרבותיות, הפוליטיות והחברתיות הקובעות את גבולות ההכללה? עד כמה גבולות אלו מהותיים, קבועים וברורים; ועד כמה הם נזילים, משתנים וקונטינגנטיים?

זירת המחקר שנבחרה, השיח בין ארגונים יהודיים בארצות הברית ובין מדינת ישראל, מאפשרת בחינה של הנושא מזוויות חדשות ומאתגרת את השיח המסורתי על אודות גבולות אלה, הן בשל זהות המשתתפים בשיח והן בשל זהות הקבוצה שעליה הדיון נסב. תרומתו העיקרית של מחקר זה היא ביכולתו להוסיף נדבך

על אודות תהליכי בנייתה של האומה הישראלית וגיבוש זהותה. עוד תרומה של המחקר היא הדין בעלייה מאתיופיה תוך כדי התמקדות בשנות השבעים ותחילת שנות השמונים של המאה ה-20. לא מעט מחקרים נכתבו על יהודי אתיופיה ועל קליטתם בישראל. עם זאת, מעט מאוד נכתב על המאמצים להעלות את יהודי אתיופיה ארצה בשנות השבעים ועל המעורבות של פעילים ומוסדות אמריקניים במאמצים אלו.

שאלת המחקר נבדקה בהתייחס לארבע תמות מרכזיות: יחסי ישראל ותפוצות; גזע וצבע; תרומה למדינה; ומושגי שואה. תמות אלו עלו מתוך החומרים הנחקרים, וכל אחת מהן נבחנה גם בקשר להיסטוריית הקליטה הכוללת של מדינת ישראל ותוך כדי התייחסות לתאוריות מרכזיות באותם תחומים.

דוֹתָן גֹרֶן, המאמצים היהודיים לקניית אחיזה במקומות הקדושים בארבע ערי הקודש ובמרחב הכפרי הסובב אותן בתהליך ההתיישבות היהודית המחודשת בארץ-ישראל (1840-1948)

בהנחיית פרופ' יוסי כץ, המחלקה לגאוגרפיה וסביבה,
אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 2011

בתקופת המחקר הנדונה התמקדו הקהילות היהודיות בארבע ערי הקודש בקניית אחיזה במקומות הקדושים בסביבה המידית שלהן באמצעות: תחזוקה, שיקום, פיתוח, הנגשה, רכישה והתיישבות. המניעים המרכזיים להיווצרות התופעה היו פגיעה פיזית במקומות הקדושים ומניעת חופש הפולחן בהם מצד האוכלוסייה הערבית המקומית; רפורמות מרחיקות לכת באימפריה העות'מאנית, שהביאו לחופש דת, שוויון זכויות למיעוטים ולחקיקה אגררית אשר אפשרה לנתינים עות'מאניים שאינם מוסלמים ולנתינים זרים לרכוש קרקעות בארץ ישראל. תחיקה זו הובילה לתחרות עיקשת במרחב הארץ-ישראלי בין הקהילות היהודיות המקומיות ובין המעצמות הזרות ומוסדות דת ומחקר נוצריים בדבר רכישת אדמות ונכסים בעלי חשיבות דתית, היסטורית ומדינית. סיבה אחרת טמונה בראשית החקירה המדעית של ארץ הקודש, שהביאו לתרעומת בקרב יהודי ארץ ישראל והתפוצות בגין חילול מערכות קבורה והרס אתרים היסטוריים אשר שימשו אתרי עלייה לרגל מקדמת דנא.

בצד כל אותם גורמים יש להותיר מקום נכבד להתפתחות ארבע ערי הקודש. בתהליך זה נתקלו מאמצי היהודים להיאחזות במקומות הקדושים במרחב העירוני ובמרחב הכפרי במגוון קשיים, למשל: קבלת רישיונות והיתרים מרשויות השלטון העות'מאני (ולמים מהממשל הבריטי) הנוגעים לרכישת קרקעות ולבנייה, לשיקום

אתרי קודש, ולעלייה לרגל וביקורי תיירים; היצע האדמות למכירה; שער האדמה שערכה ההיסטורי עלה לעתים מזומנות על שווייה הראלי; דלילות במשאבים כלכליים; מתיחות עם שכניהם הערבים; היעדר תשתית לתחבורה ולביטחון בדרכים; ומקומם של המקומות הקדושים ביחס לגלעין היישוב היהודי הקיים או המתוכנן. על כל אותם קשיים האפיל המשבר החברתי שפקד את היישוב היהודי בארץ ישראל וערער את יציבותו ואת אחדותו. משבר זה נוצר בשל המתח ששרר בין 'היישוב הישן' ובין היישוב החדש ובשל העימותים שהתחוללו בתוך 'היישוב הישן' עקב התפצלותו לעדות משנה והתנהלותם של מאבקי יוקרה פנים-עדתיים. מסקנות המחקר מלמדות כי אי-אפשר להצביע על קיומה של תכנית סדורה של היהודים לקניית אחיזה במקומות הקדושים בארבע ערי הקודש בתהליך ההתיישבות המחודשת שלהם בארץ ישראל (1840-1948). במרבית המקרים היו אלה יזמות מטעם גופים ציבוריים או אישים פרטיים, שצצו בשטח בהתאם לנסיבות וסבלו לעתים מזומנות מחוסר תיאום ביניהן וממחסור במשאבים. בו בזמן נמתחה על הנהגת הקהילות היהודיות המקומיות - ומאוחר יותר על המוסדות הלאומיים - ביקורת נוקבת מבית ומחוץ בשל רפיון ידיהם בהגנה על המקומות הקדושים, שהביאה במקרה הטוב להזנחתם ובמקרה הרע לנישולם מבעלות של יהודים.

Guy Abutbul Selinger, *The Construction of Ethnic Subjects in the Israeli Middle Class*

Advisor: Prof. Karen Hansen, Department of Sociology, Brandeis University, Waltham, MA 2012

Current assimilationist analyses of ethnicity argue that the integration of ethnic minorities into the middle class weakens ethnic boundaries and the ethnic identification of minority groups. Contrary to these analyses, semi-structured interviews conducted for the purposes of this dissertation with fifty-two middle class Mizrahi and Ashkenazi adolescents indicate that although the integration of ethnic minorities in Israel into the veteran-European middle class weakens overt ethnic boundaries, it also facilitates the emergence of subtle, covert ones.

Additionally, this dissertation demonstrates that the ethnic identification of minorities is not erased or weakened by integration into the middle class, but rather is transformed into a new ethnic identity. Public discourse and practices lead adolescents to

experience themselves as subordinate or superior when they encounter different types of food, colors, and space in their daily lives, an inner experience that constantly reminds Mizrahi adolescents of their distinction, shapes their ethnic consciousness, and prevents them from perceiving themselves as middle class subjects.

The analysis included in this work points to the limits of ethnic structures. Varied experiences enable adolescents to choose a Mizrahi or Ashkenazi identity according to shifts in circumstance, to transition from one side of the ethnic boundary to the other and be both Mizrahi and Ashkenazi – thereby undermining the essential, divided, and dichotomous nature of ethnic categories. Nonetheless, this work finds that the challenge of this phenomenon to the social ethnic order remains limited, as the daily experience of most adolescents consistently reinforces ethnic boundaries. As adolescents oscillate between various characteristics, behaviors, and feelings, they experience this movement as a back and forth between discrete ethnicities, or between two sides of the ethnic boundary. Therefore, they merely confirm and reproduce the solidity of this boundary, or discrete ethnicity itself.

The current study suggests that the emergence of covert ethnic boundaries within the veteran middle class is linked to the central role middle class practices serve in constructing the Western ethnic identity of dominant groups. By separating middle class patterns from ethnic minorities, these subtle boundaries work to maintain the dominance of the Ashkenazi ethno-class group.